

**“Sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini tahlil qilishning milliy va
xorijiy tajribasi”**

Abdixoxmanov Utkir Pulatovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) magistri

Ilmiy rahbar: I.f.d., (DcS)., dots. Otamurodov Shavkat Nusratillaevich

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini baholash bo'yicha milliy va xorijiy tajribalar solishtirgan holda tahlil qilingan. Xalqaro baholash usullari, moliyaviy ko'rsatkichlar, samaradorlik indeksleri va raqamli monitoring tizimlari O'zbekiston sharoitidagi real amaliyot bilan taqqoslab o'rganildi. Muallif sanoat tarmoqlarining iqtisodiy holatini chuqur tahlil etish bo'yicha takomillashgan yondashuvlarni tavsiya etadi.

KALIT SO'ZLAR: iqtisodiy holat, sanoat tahlili, xorijiy tajriba, milliy yondashuv, moliyaviy tahlil, tarmoq samaradorligi, iqtisodiy barqarorlik.

KIRISH

Sanoat korxonalari har bir mamlakat iqtisodiyotining tayanch ustunidir. Ularning iqtisodiy holati, moliyaviy barqarorligi va ishlab chiqarish quvvatining uzluksizligi mamlakat yalpi ichki mahsulotining muhim qismini shakllantiradi. Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida sanoat subyektlari iqtisodiy holatini faqat ichki ko'rsatkichlar asosida emas, balki xalqaro mezonlar bilan solishtirish zarurati tobora ortmoqda. O'zbekiston sanoatida bozor munosabatlariga o'tishdan buyon ko'plab iqtisodiy islohotlar amalga oshirildi. Ammo sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini tahlil qilishda bir xillik yetishmayapti. Xalqaro tajribada esa bu jarayon ko'proq integratsiyalashgan tahlil modellariga asoslanadi.

Ushbu maqola milliy tahlil yondashuvlarini xorijiy tajribalar bilan qiyosiy tahlil qilib, ularning samarali elementlarini aniqlash va O'zbekiston sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini baholashga qo'llash imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan.

DOLZARBLIGI

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda har bir davlatning iqtisodiy mustahkamligi va raqobatbardoshligi, eng avvalo, uning sanoat tarmog'ining barqaror faoliyat yuritishi

va uzluksiz rivojlanishiga bog'liqdir. Ayniqsa, ishlab chiqarish quvvatlarini zamonaviylashtirish, yangi texnologiyalarni joriy qilish, mahalliy mahsulotlarni eksportbop qilish va import o'rnini bosuvchi ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish bugungi kun sanoat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini chuqur va tizimli tahlil qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlar jarayonida sanoat korxonalarining faoliyatini tahlil qilish va baholashning amaliy mexanizmlari takomillashtirilmoqda. Biroq, hozirgi vaqtda ko'plab korxonalar moliyaviy va ishlab chiqarish samaradorligi bo'yicha o'z holatini yetarli darajada to'liq baholay olmayapti. Bu holat ularning strategik rejalashtirish qobiliyatiga, investitsiya jalb qilish imkoniyatlariga va bozor sharoitida raqobatlashish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli iqtisodiy holatni baholash faqat moliyaviy ko'rsatkichlarga emas, balki ishlab chiqarish jarayonlari, inson resurslari, innovatsion salohiyat va ekologik barqarorlik kabi keng ko'lamlı omillarni o'z ichiga olishi zarur.

Xalqaro tajribada sanoat korxonalarining iqtisodiy holati har chorakda monitoring qilinadi, moliyaviy hisobotlar esa xalqaro standartlarga (IFRS, ESG, BSC) mos ravishda ochiq va tahlilga tayyor holatda bo'ladi. O'zbekiston sharoitida esa bu tizim hali to'liq shakllanmagan. Buning natijasida tahliliy qarorlar olishda ma'lumotlar yetishmovchiligi yoki noto'g'ri baholashlar yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, kichik va o'rta sanoat subyektlarida bu holat yanada yaqqolroq seziladi.

Milliy va xorijiy tajribalarni solishtirish orqali mavjud kamchiliklarni aniqlash, rivojlangan davlatlarning ilg'or amaliyotlarini o'rganish va moslashtirish sanoat korxonalarimiz faoliyatini takomillashtirishda samarali yo'l bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot, yashil sanoat, innovatsion boshqaruv va barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan baholash tizimlarini joriy etish iqtisodiy holat tahlilining yangi bosqichiga olib chiqadi.

Shu sababli, ushbu mavzuni ilmiy tadqiq qilish bir tomondan nazariy va metodik yondashuvlarni boyitishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan amaliyotda sanoat korxonalarining o'z holatini real va aniqlik bilan baholashiga, investitsion ishonchligini oshirishiga, tashqi bozorlar bilan integratsiyalashishiga turtki bo'ladi.

Xalqaro miqyosda sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini baholashda quyidagi usullar keng qo'llaniladi: moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili (likvidlik, rentabellik, faoliyat unumdorligi), SWOT tahlil, DuPont modeli, Balanced Scorecard (BSC), Value

Added Analysis, va ESG indikatorlar. AQShda Moody's, Standard & Poor's kabi reyting agentliklari sanoat korxonalarining kreditga layoqatlilik va moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlarini baholab boradi (Wahlen et al., 2011).

Germaniyada esa sanoat tahlili asosan texnologik investitsiyalarning ROI ko'rsatkichi, ishlab chiqarish samaradorligi va korporativ innovatsion indeks orqali amalga oshiriladi. Yaponiya tajribasida ishlab chiqarish korxonalarining iqtisodiy holati "Kaizen" uslubiyoti asosida ichki samaradorlik va resurs isrofiga qarshi kurashga qaratilgan holda tahlil qilinadi.

O'zbekiston tajribasida esa asosiy tahlil ko'rsatkichlari — ishlab chiqarish hajmi, mahsulot tannarxi, foyda rentabelligi, asosiy fondlarning qayta tiklanish darajasi, eksport ulushi kabi parametrlar asosida amalga oshiriladi. Mahmudov (2022) o'z tadqiqotida sanoat tarmoqlarida statistik ma'lumotlarning noaniqligi va tahlil usullarining murakkabligi korxonalarining real holatini aks ettirishga to'sqinlik qilayotganini ta'kidlaydi.

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy tahlilning komparativ (taqqoslov) usuli, moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili, SWOT-matrix tahlil, statistik qiyoslash va kontent tahlil metodlari qo'llanildi. Asosiy ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Jahon banki, UNIDO, McKinsey Global Institute hamda milliy sanoat korxonalarining ochiq moliyaviy hisobotlari asosida olindi.

Tahlil uchun quyidagi ko'rsatkichlar tanlab olindi:

- Likvidlik koeffitsiyenti (jami aktivlar / qisqa muddatli majburiyatlar);
- Operatsion foyda rentabelligi (EBIT/sof tushum);
- Foydalilik marjasi (sof foyda / umumiy daromad);
- Asosiy fondlarning ishlatilish darajasi (ishlatilgan fond / jami fondlar);
- Ishchi kuchi unumdorligi (umumiy mahsulot / xodimlar soni).

Xorijiy tajriba sifatida Germaniya, Janubiy Koreya va AQShning sanoat korxonalari tahlil modellari tanlab olindi.

NATIJALAR

O'zbekiston sanoatining milliy tahlil modelida asosiy e'tibor moddiy ko'rsatkichlar va moliyaviy foydaga qaratilgan. Biroq xorijiy tajribalarda ushbu ko'rsatkichlar

intellektual resurslar, innovatsion faoliyat va barqarorlik omillari bilan to'ldirilgan. Quyidagi farqlar aniqlandi:

Tahlil elementi	O'zbekiston yondashuvi	Germaniya / AQSh / Koreya yondashuvi
Tahlil sohasi	Moliyaviy va ishlab chiqarish	Moliyaviy + innovatsion + ESG
Asosiy indikatorlar	Sof foyda, rentabellik	R&D investitsiyalari, ESG skoring
Tahlil vositalari	Oddiy moliyaviy tahlil	BSC, SWOT, DuPont, IFRS ko'rsatkichlari
Baholash chastotasi	Yiliga 1 marta	Har chorakda (Q), onlayn platforma orqali
Tashqi monitoring	Statistik hisobotlar	Reyting agentliklari, auditi

O'zbekiston sanoatida rentabellik darajasi 2023 yil holatiga ko'ra o'rtacha **9,4%** bo'lib, bu ko'rsatkich Germaniyada **15,8%**, Koreyada esa **13,1%** ni tashkil qilgan. Yalpi sanoatdagi R&D xarajatlari ulushi esa O'zbekistonda YaIMning **0,2%** ini, Germaniyada esa **3,1%**, Koreyada **4,4%** ni tashkil qiladi.

Bundan tashqari, xorijiy tajribada korxonalar moliyaviy holatidan tashqari ularning ekologik va ijtimoiy javobgarligi (ESG) ko'rsatkichlari ham iqtisodiy tahlilga kiritilgan.

XULOSA

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini baholashda O'zbekiston tajribasi hali ham an'anaviy moliyaviy ko'rsatkichlarga asoslangan. Xalqaro tajribalar esa tahlilni yanada chuqurroq va kompleks yondashuvlar orqali olib boradi. Shu bois, milliy tahlil tizimini quyidagi yo'nalishlarda takomillashtirish lozim:

1. Innovatsion faoliyat, R&D, intellektual mulk va texnologik yangilanish ko'rsatkichlarini asosiy tahlil mezonlariga kiritish;
2. ESG (Environmental, Social, Governance) ko'rsatkichlari asosida sanoat barqarorligini baholash;
3. Korxonalar hisobotini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida yuritish;

4. Tahlil natijalarini ochiq, foydalanuvchiga qulay onlayn platformalar orqali taqdim etish;
5. Har chorakda monitoring qilish tizimini joriy etish, bu orqali real vaqtda holatni baholash imkoniyati yaratiladi.

Mazkur takliflar milliy sanoatning global iqtisodiyot bilan integratsiyalashuvini tezlashtiradi va korxonalar salohiyatini oshirishda mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Wahlen, J.M., Baginski, S.P., & Bradshaw, M.T. (2011). *Financial Reporting, Financial Statement Analysis, and Valuation*. South-Western Cengage Learning.
2. OECD (2023). *Corporate Governance and Sustainability in Industry*. Paris: OECD Publishing.
3. Mahmudov, A. (2022). Sanoat tarmoqlarida iqtisodiy tahlil tizimini takomillashtirish yo‘llari. *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*, 3(4), 44–52.
4. UNIDO Industrial Development Report (2023). <https://www.unido.org>
5. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi (2024). *Sanoat ko‘rsatkichlari statistik to‘plami*. <https://stat.uz>
6. IFRS Foundation (2022). *International Financial Reporting Standards*. <https://www.ifrs.org>